ئەزموونو تایبەتمەندی شیعری هاشم سەراج

(خوێندنەوەیەکی رەخنەئامێز بۆ گەمەی جریوەو رەشبردنەوە)

عەبدولموتەلیب عەبدوڵلا

(بەشی پێنجەم)

باسی دووەم

فەزای شیعری لە نێوان خەیاڵو پێشبینیکردن

ئەوەی کە فێر دەبێت بەڵام بیر ناکاتەوە ون بووە، ئەو کەسەی کە بیر دەکاتەوە بەڵام فێر نابێت لە مەترسییەکی گەورە دایە.

(کۆنفۆشیۆس)[i]

بێگومان دەقی ئەدەبی لە کۆمەڵێك پەیوەندییەوە خۆی دەنوێنێ، هارمۆنیەتی ئەو پەیوەندییانە فەزاکانی شیعرییەتی لێدەکەوێتەوە، بۆ ئەوەی ئەو فەزایە روونتر نیشان بدەین کۆی ئەو پەیوەندییانە بە سوود وەرگرتن لە (تۆدۆرۆف) لە دوو پەیوەندیدا کورت دەکەینەوە، یەکەمیان ئەو پەیوەندییانەن کە دەکەونە دووتوێی ئامادەگییەوە، یان بە مانایەکی دیکە لە کۆمەڵێك رەگەزی هاوبەشدا کۆ دەبنەوە. دووەمیان ئەو پەیوەندییانەن کە دەرناکەونو نادیارن، وەك چۆن مەرج نییە لە سروشتو وەزیفەیاندا لەگەڵ یەکتر تەبا بکەونەوە.[ii]

دیارە (تۆدۆرۆف) لە سەر ئەو بنەمایە، پەیوەندییە نادیارەکان بە ماناو رەمزەوە بەند دەکاتو لە مەدلولەوە هەڵیاندەگرێتەوە، هەروەك پەیوەندییە دیارەکان بە پەیوەندی بونیادو پێکهاتەی دەق دەبەستێتەوە. من هەوڵدەدەین لە بەرجەستەکردنی زێتری هەر دوو چەمکی ئەزموونی شیعریو دڵەڕاوکێی شیعریی لەو لێکۆڵینەوەیەدا پشت بەو دوو پەیوەندییە ببەستم، هەر لەوێشەوە باگکراوەندە فیکریو مەعریفییەکان بە کۆی پەیوەندییە نادیارەکانو ئینجا بە عەقڵی باتینی هەروەها دڵەڕاوکێی شیعری بە پەیوەندییە دیارەکانەوەو لەوێشەوە بە پڕشنگەکانی شیعرییەت بەند دەکەم. ئەگەر دەستنیشان کردنی فەزای شیعری لە یەکەمیاندا لە رێگەی خەیاڵو پێشبینییەوە هەڵگرێنەوە، ئەوە دووەمیان لەوێوەیە کە فەزای شیعری لە فەزای مەستکردنی وشەو گەمەی زمانەوانی بەدەر نییە.

کەواتە ئەگەر پەیوەندی باگکراوەندە فیکریو مەعریفییەکان لە سەر بنەمای نەگونجانی ئاماژەو ماناو مەدلولەکانی گومانەوە خۆی بە ئازادیو لەوێشەوە بە شیعرییەتەوە بارگاوی بکات، ئەوە فەزای شیعری لەو حاڵەتەدا بەشێکی دەکەوێتە دووتوێی خەیاڵ، بەشێکی بە پرۆسەی پێشبینیکردنەوە دەلکێ، گەڕانەوەشمان بۆ خەیاڵ بەشێکی گەورەی دەکەوێتە سەر یادەوەری بەڵام بە وێناکردنو نووسینەوەی جیاواز، کەچی پێشبینیکردن سەر بە رەهەندی ئاگاییو درککردنەو لە پەیوەندی بە ئەزموونەوە دێتە ئاراوە.

بە دیوەکەی دیکە ئەگەر پەیوەندییە تاوگیرییەکان لە سەر بنەمای نەگونجانی ئاماژەو ماناو مەدلولەکانی گومانەوە خۆی بە ئازادیو لەوێشەوە بە شیعرییەتەوە بارگاوی بکات، ئەوە فەزای شیعری بە هەمان شێوە بەشێکی بە خەیاڵو بەشێکی بە پێشبینیکردنەوە دەلکێت، بەڵام گەڕانەوەمان بۆ خەیاڵ ناکەوێتە سەر یادەوەری بەڵکو دەکەوێتە دووتوێی یاریکردن بە وشەو دووبارەکردنەوە، هەر وەك ئەو بەشەی بە پێشبینیکردنیشەوە دەلکێت دەکەوێتە سەر مەستکردنی وشەو سەرەوژێر کردنی ماناو هەڵوەشانەوەی مەدلولەکانەوە.

لە نێوان خەیاڵ وەك یادەوەریو نووسینەوەی جیاوازیو پێشبینیکردن وەك ئاگاییو درککردنی مانا، دەشێ فەزای شیعری گەمەی گونجانو نەگونجانی دەلالەتەکان بێت، یان ئەو ئازادییە بێت کە (شاعیر/وەرگر) لە رێگەی مامەڵەکردن لە نێوان ماناو گوماندا نەخشی دەکات. لە نێوان گەمەی ماناو گومانی ئازادی کۆی رەگەزە دیارو نادیارەکانی شیعرییەت هەر لە ریتمی ناوەوەو وێنەو ماناو رەمزو... خەونبینیو تاوگیریو هەڵوێستی فیکری، ئایینی... تۆڕێکی بەرفرەوانی پەیوەندی بونیادئامێز دەخەنەوە، بەو مانایەش شیعرییەت لە پەیوەندییەکی تایبەتئامێزدا دەردەکەوێت. من لەو لێکۆڵینەوەیەدا هەوڵدەدەم دووبارە ئەوە بەبیر خوێنەر بهێنمەوە کە فەزای شیعری لای (هاشم سەراج) فەزایەکی سیحرئامێزە، ئەگەر بەشێك لە نواندنەکانی ئەو فەزایە لە رێگەی رەگەزەکانی تاوگیرییەوە بە (فرۆید)و چەپاندنو غەریزەی سێکسییەوە بەند بێت، یان لە رێگەی (یۆنگ)ەوە بە نەستی کۆو پارادیمی ترانسندنتالییەوە بلکێت، ئەوە بەشێکی لە رێگەی رەگەزەکانی ئەزموونەوە بە هەستو نەستی ئایینیو عەقڵی باتینییەوە پەیوەست دەبێت،[iii] .

کەواتە فەزای شیعری ئەو پانتاییەیە کە دەشێ (خوێنەر/وەرگر) پێشبینیەکانی خۆی تێدا بخاتە کار، هەر لەوێشەوە شیعرییەت لە میتافیزیکا خۆی جیا دەکاتەوەو دەبێتە پەیوەندییەکی دیالۆگئامێزی نێوان دیارو نادیار. بێگومان ئەگەر دیار، پەیوەندی نێوان رەگەزەکانی وێنەو ماناو رەمزو ئاماژەو ریتم نیشان بدات، ئەوە نادیار، پەیوەندی دەق بە چەپاندنو فیکری باتینیو هەستو نەستی کۆ نیشان دەدات کە پێشتر لە سەر گوتەزای (بارت) بە سێبەری دەق، یان (سێبەری مانا) ناومان برد، بەو مانایەش لە کۆی بەیەکەوە هەڵنەکردنو هەڵکردنی ئەو پەیوەندییە بە نێویەکداچووانەوە شیعرییەت دەبێتە

(کار)[iv]ێکی هونەرییە، نەک سیستەمێکە ڕێکوپێک. کاری هونەری وزەو توانای خۆی لە بەشداریکردنی کۆی ڕەگەزو ژانرەکانی دیکە بەدەست دێنێت، بەڵام سیستەمی ڕێکوپێک بەرەو میتافیزیکا دەچێت.

بەمجۆرە (کار) لە کۆی پەیوەندییە دیارو نادیارەکانیدا (ئاماژە-ئاماژەکان) دەخاتەوە، لە سەر ئەو بنەمایە نەخشکردنی منی (شاعیر/وەرگر) بە ئاماژەو نیشانەکانەوە پەیوەست دەبێت، نەک سیستەمێکی ڕێکوپێک، (لێرە -من- لە مانا دیکارتییەکەوە نزیکە)، هەڵبەتە ئەو ئاماژەو نیشانانە دەشێ ئاگایی‌و گێڕانەوەی نەستی کۆو زمانی کۆ ڕۆڵی تێدا ببینێ‌و بە شێوەیەک لە شێوەکان پەیوەندی بە نەستی شاعیرو لەوێشەوە بە وێناکردنەکانی وەرگرەوە هەبێت، بەڵام شاعیر چۆن تەوزیفی دەکات، وەرگر چۆن وێنای دەکاتەوە؟!

هەڵبەتە (شاعیر/وەرگر)ی داهێنەر وەک چۆن هەیە بەکاریان نابات، ئەگەر بڕوامان بەوە هەبێت کە دووالیزمییەتی (خوێندنەوە/نووسین) (نووسین/خوێندنەوە) کردەی یەکەم، ئەسڵی یەکەم بە ئەنجام ناگەیەنێت، بەڵکو (خوێندنەوە) بە ئەنجام دەگەیەنێت. ئەو ڕستەیە لەوێوە دێت کە خوێندنەوە کۆپی، یان پرۆسیسەی کردەی دووەم دەکات، کە خودی نووسینە، ئیتر بەمجۆرە ئاماژەکان لە کار، یان گەمەی شیعرییدا بەردەوام خۆیان لە کردەگەلی دووەمدا تازە دەکەنەوە. بە شێوەیەکی ڕوونتر دەمەوێت بیسەلمێنم کە فەزای شیعرییەت لە گەمەی ئاماژەکان بترازێت شتێکی دیکە نییە، هەر لەوێشەوە بێ کۆتایی خۆیان ڕادەگەیەنن، کردەی (خوێندنەوە) وەک (منزر عەیاشی) بۆی دەچێت سێ فەرمان دەبینێ کە لە (پێشبینیکردن)و (زەمان)و (مەکان)دا خۆی دەبینێتەوە.

بێگومان پێشبینیکردن کردەیەکی ناسرووشتییە، بەڵام ئەگەر خوێندنەوە پێشبینیکردن بێت، ئەوە دەبێت پەیوەندی بە زەمانەوە هەبێت، نەک بە هاوکاتبوون، نەک هەر هێندە بەڵکو دەبێ پەیوەندی بە زەمانێکەوە هەبێت کە کۆتایی نییە، بەو مانایە لەگەڵ زەمەنی فیزیایی نێودڕ دەکەوێتەوە، وەک چۆن لەگەڵ زەمەنی بەیەکگەیاندنیش جیاوازە، ئەوەش لەوێوە دێت کە هاوکاتبوون ئەو دوو زەمەنە دەخاتە ژێر سێبەری خۆیەوە، بەڵام خوێندنەوە لەگەڵ زەمەنێکی باڵاتر دەڕوا، کە زەمەنی هەموو زەمەنەکانە، کەواتە ئەگەر خوێندنەوە پێشبینیکردن بێت و لە زەمان خۆی تەواو بکات، ئەوە دەبێت بزانین کە زەمانیش لە مەکان تەواو دەبێت. مەکان دەقێکی کۆچەرە، ڕۆشنبیریی کۆمەڵگەی پێدا گوزەر دەکات، مەکان تەواو نابێت، مەکانی خوێندنەوەش مەکانی گشت مەکانەکان لەخۆ دەتطریت[v]. ((نزیک کردنەوەی پرۆسەی نووسین لە پرۆسەی خوێندنەوە خاڵی سەر وشەی شاعیرو ڕوونکردنەوەی زێتری ئەو دەستەواژەیەی لەخۆدا هەڵگرتووە، ئیتر لە بەرجەستەکردنی (من)ی شاعیرەوە دەستەواژەی (وەرگر/خوێنەر) دەخەمە دواوە، بەڵام با خوێنەری ئەم لێکۆڵینەوەیە لە خەیاڵی خۆی دەستەواژەی خوێنەر/وەرگر بخاتە پاڵ (نووسەر/شاعیر) لە سەر ئەو بنەمایەی کە هەردووکیان بە کاری دووەم هەڵدەسن نەک یەکەم)).

بەمجۆرە لە میانی خەیاڵ‌و پێشبینیکردن دەگەینە ئەوەی کە خەیاڵ مانای جیاواز دەخاتەوە، پێشبینیکردن سێبەری مانا. کەواتە ئەوە دەستلێدانی (من)ی شاعیرە کە سیستەمی نۆڕم‌و ترادیسیۆنەکان بەرەو هەڵوەشانەوەو دووبارە داڕشتنەوە دەبات((دەمەوێت لە وشەی دەستلێدان‌و دەستلێنەدانی نێو زمانی کوردی وشەی "بڤە" کە زێتر بۆ ترساندنی منداڵانی تەمەن کەمتر لە چوار ساڵانە بە کار دێت، ڕاڤە بکەمەوە)) بەو مانایە (من)ی شاعیر لە (من)ی منداڵ دەچێ زاراوەی منی منداڵ "جان پیاچێ" زانای دەروونی‌و فەیلەسوفی سویسری بە کاری هێناوەو ئەو منداڵانە دەگرێتەوە کە دەکەونە نێوان (4-7) ساڵان‌و خۆیان بە ناوەندی جیهان‌و تەوەرەی هەموو شتێک دەزانن، جگە لە خۆیان بایەخ بە کەس نادەن، هەر لەو خاڵەشەوە بە جۆرێک لە جۆرەکان منی منداڵ لە منی دیکارتی نزیک دەبێتەوە.

لێرە وشەی (دەستلێدان) جولە ئاسایی‌و سروشتییەکان بەرەو جولەی نائاسایی دەبات‌و شوێنەکانیان دەگۆڕێت‌و ڕووەکانیان بە ئارەزووی هەستە ساتەوەختییەکانی ناوەوەو دەرەوە ڕەنگ دەکاتەوە، بەو مانایە وشەی (دەستلێدان) هەڵوەشانەوەو تێکدانمان بیر دەخاتەوە، بۆ تێکنەدانی سیستەمی شتەکان پێشگری نەرێی دەخرێتە پێش‌و بە (دەستلێنەدان) بەکاری دەهێنن. بەڵام منی (منداڵ/شاعیر) بێ ئەوەی لە خەمی مانا جێگیرەکان دابێت بە خەیاڵی خۆی‌و بە پێی بیرکردنەوەی خۆی لە بری ئەوەی گوێ ڕایەڵی وشەی دەستلێنەدان بێت بە گەمەی دەستلێدان هەڵدەسێت. دەمەوێت لە شیکردنەوەی وشەی (دەستلێدان)و (دەستلێنەدان) پەیوەندی سیستەم‌و کاری هونەری یان گەمەی شیعری بخەمە بەرچاوو دەریچەیەک لە سەر مانا‌و گومان بکەمەوە، هەر لەوێشەوە دەشێ بڵێم گەمەی دەستلێدان‌و هەڵوەشانەوەی سیستەمەکان زێتر لە گەمەی خەیاڵیانەی (منداڵ/شاعیر) دەکات، هەروەک پێشبینیکردنیش ئەگەر ڕوویەکی ڕاستەوخۆ گومان بنوێنێ، گومان لە ڕابردووو ئایندە، دەستلێدان‌و دەستلێنەدان.... ئەوە ڕووەکەی دیکەی کۆی ئەو فەزایە دەنوێنێ کە ئاگایی‌و درککردنی منی (منداڵ/شاعیر) لە ساتەوەختی دەستلێدان پرۆسیسەی دەکات. ئاگایی لە پرۆسەی داهێناندا کۆی ئەو وەعی‌و ناوەعیەیە کە بە جیاوازییەکانەوە دەلکێ، گومانیش لە وێناکردنی ئەو جیاوازییانەوە خۆی هەڵدەگرێتەوە.

ڕەنگە ئەو پەیوەندییەی نێوان بەشە هاوبەشەکانی ڕەگەزی خەیاڵ‌و پێشبینیکردن لە ئامادەگی بەردەوام دابن، یان کەرەسەی یاریکردنی شیعری بن، بەڵام هەڵبەتە ئەو گەمەیە بە بێ منی گەمەکەر (منداڵ/شاعیر) نایەتە بەرهەم، بە دیوەکەی دیکەش ئەو گەمەیە دەکەوێتە سەر خزینی مانا‌و پانتاییە بەرفرەوانەکانی ڕەمزەوە، یان دەسکاریکردنی مانا‌و هەڵدانی زمانی فەردانی‌و ڕەمزەوە. بێگومان دەسکاریکردنی مانا‌و بە ڕەمزکردن دەشێ تەمومژی بخاتەوە، وەک چۆن دەشێ پەیوەندی بە کۆی ئەو گێڕانەوەیە هەبێت کە لە پرۆسەی داهێناندا دێتە بەرهەم، هەر لەوێشەوە بە حیکایەتکردنی منی (منداڵ/شاعیر)ەوە پەیوەست دەبێت. کەواتە گەمەی (مانا/گومان) لەوێوە فەزایەکی شیعری دەکاتەوە، کە ئاراستەی ئەزموونەکان بەرەو (هەڵوەشانەوەو

وێناکردنی جیاواز) دەبات، ئەوەش یەکێکە لەو دیالۆگە شیعرییانەی کە چەمکی ڕەشبردنەوە لە ڕێگەی ڕەگەزە هاوبەشەکانیەوە پێیهەڵدەسێت. بۆ ڕوونکردنەوەی پتر بڕوانە ئەو هێلکارییەی خوارەوە:

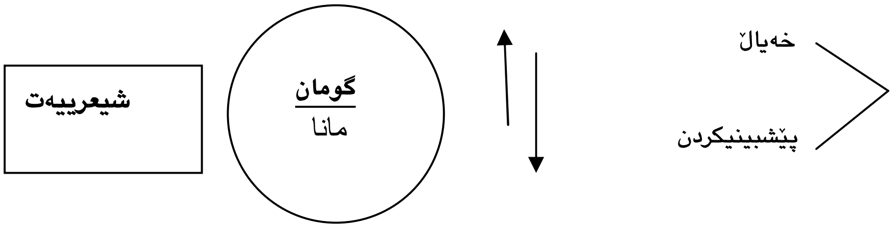

کەواتە فەزای شیعری لە گەمەی دەستلێدانی مانا و پرۆسیسەکردنی گومان بەرجەستە دەبێت، ئەو فەزایە دەکەوێتە دووتوێی حیکایەتکردنی منی (منداڵ/شاعیر)ەوە هەر لەوێشەوە جیاوازی حیکایەتەکان دەردەکەون، دواجار بەرهەمێنانی (مانا/گومان) دەشێ بونیادێکی دیکەی جیاوازو پێشبینیکردنێکی دیکەی جیاواز بێ بۆ خەونی داهێنان، خەونی داهێنانیش پانتایی ئەو گەمە دیارو نادیارەیە کە فەزای شیعری لێدێتە بەرهەمو لە فەزای شیعریشەوە جوانی بەرجەستە دەبێتو ئاسۆکانی (نووسەر/خوێنەر) (خوێنەر/نووسەر) لە چێژی (خوێندنەوە/ نووسینەوە)دا ئاوێتەی یەکتر دەبنو دەریچەگەلێك بە سەر دەقو خوێندنەوەی جیاوازدا دەکەنەوە.

بەو واتایە ئەوە خەیاڵو پێشبینیکردنی (من)ی شاعیرە ناو لە شتەکان دەنێتو بەو ناوە بانگیان دەکاتو لێیان نزیك دەکەوێتەوە بۆ ئەوەی لەخۆیان بگرێتو پاشان بە وەسفکردنیان هەڵسێو خزینی مانایان لێبخاتەوە، هەر لە ڕێگەی خزینی مانا و پێشبینیکردنو خستنەوەی مانا، پەیوەندی زمانی (من)و (شیعرییەت) دەردەکەوێت. بۆ زێتر ڕوونکردنەوە لە قەسیدەی یەشمەکانی چۆمسکی بڕوانە ئەو دەستەواژە شیعرییانە: **گەمانی عیشق لە پەرەمووچ سووکترە، مەزە هەندەسییە سینەماییەکان، لە مووبەقە پەرداخەکەدا**....**هەروەها لە قەسیدەی (ورچ) بڕوانە: میری سەر رووتی ڕۆبی بۆری رووسی لەبەر لەناو ریمی سووری تووریدا ریشی بە شیری دەتاشێ، پەرداخێك گوارەو ئەنگوستیلە**.....(هێلەکان ژێرەوە تەعبیر لە خزینی مانا و پەیوەندی "من"و "شیعرییەت" دەکەن).

کەواتە زمانی (من) لە ڕێگەی ناونانەوە دەست بە سەر شیعرییەتدا دەگرێتو دەیگۆڕێت بۆ گومانو مانا، هەر لەوێشەوە (من) بۆ بوونی شیعرییەت هەم بارمتەیەو هەم تەجاوزکەر، چونکە لە دووتوێی چەمکی ڕەشبردنەوەدا بوونی شیعرییەت ئەو پانتاییە کە ئەزموونی شاعیری لێدەردەکەوێتو دووبارە (من)ی شاعیر بە فۆرمەلەکردنی ئەو ئەزموونە ڕادەبێتەوە. لێرەدا ئەوە مانایە پەیوەستبوونی نێوان ئەزموونو گەمەی شیعری دیاری دەکات، تەجاوزکردنیش لەوێوە دێت کە (من) خەیاڵو پێشبینیکردن بەرز دەکاتەوە، یان ڕاڤەیان دەکاتەوە یان تەئویلیان دەکات هەر لەوێشەوە دەستیان بە سەردا دەگرێتو لە باری تاریکییەوە بەرەو باری هەبوونیان دەبات، بە مانایەکی دیکە لە دۆخی ڕەشبردنەوە بە مانای بردنەوە، بەرەو دەرکەوتنو جریوەیان دەبات.

کەواتە منی (خوێنەر/نووسەر) لە دووتوێی بەرهەمهێنانی (مانا/گومان) بینینی دنیا و دووبارە خەڵقکردنو تەفسیرکردنو تێگەیشتن دەنوێنێ. لێرەدا (من) سەرەڕای ئەو وەسفەی کە لە (من)ی دیکارتییەوە بە ئێمەی دەدا، بە هۆی هەڵوەشانەوەی ماناکانو بونیادەکانەوە ڕێگە بۆ وەسفکردنی ڕووداوەکانی ئاگایی خۆش دەکات. بەو مانایەش ئەوەی لە ڕێگەی درککردنی ماناکانەوە وەسفی دەکەین، لە شیعرییەتدا درککردنی گومان دەنوێنێ، بە دیوەکەی دیکە لە ڕێگەی درککردنی مانا و درککردنی گومان دەگەینە ئەوەی کە زمان ئاگاییە بە دنیا، لە بەر ئەوەی ئاگایی بێ ناوەڕۆکە، ئاگایی نەبوونە، ئیتر لەوێوە (زمان) بێ ناوەڕۆکی دنیا ڕادەگەیەنێت، لە ڕێگەی (نەبوون)ی دنیاوە (زمان) ئازادییەکانی خۆی بەرجەستە دەکات، هەر لەوێشەوە بە تەجاوزکردن هەڵدەسێ.

کەواتە مانا لە چەمکی ڕەشبردنەوەدا تەواوی بۆشاییەکان پڕ ناکاتەوە، بەڵکو بەردەوام کۆمەڵێك بۆشایی، دەریچەگەلێك بە ڕووی گوماندا جێدێڵێت، بۆیە (خەیاڵ/پێشبینی) بە ئەندازەی ئەوەی ناوەڕۆکە، فۆڕمە، ئەوەش دەلالەتی (گومان/مانا) بەرجەستەتر دەکات. هەر لێرەشەوە چەمکی (خەیاڵ/پێشبینی) بوونێکی نادیار لەخۆ دەگرێت، بوونێك بە مانای نەبوون، بوونێك لە زەیندا.

---

[i]-کاروانی ئەندێشە (دەستنووس) وەرطێرانی لە فارسییەوە: جەلیل عەباسی.

[ii]-تودوروف، تزیتان، الشعریة، ترجمة:شكري النحوت و رجاء بن سلامة، دار توبقال للنشر،1987، ل31.

[iii]-دەشآ بۆ ئەو بیرکردنەوەیە ئامادە بە (نیضة) بدەین کە ئیوایة شیعر لە بنەمایەکی ئایینیەوە دروست دەبێت. بڕوانە: ابو دیب، كمال، في الشعرية، ە.س.ث. ل15.

[iv]-رۆلآن بارت ئەدەب لە دوو وةسفدا كورت دةكاتةوة كارء سيستةم، سيستةم كۆى بةكار هيَنانء ثرۆسيسةكردنةكان بةشدارى تيَدا دةكات كة رؤلى شتة نووسراوةكة لة كؤمةلطةيةك لة كؤمةلطةكان ريَك دةخات، بةلآمئةدةب بةو وةسفةى كة كارة لة جةوهةردا ثيَكهاتووة لة ثةياميَكى طفتارئاميَز، نووسراو، كة نموونةى دياريكراوى هةية. بروانة: بارت، هسهسة اللغة، ترجمة: منذر عياشي،مركز انماء الحضاري-حلب،ط1، 1999. ل165.

[v]- عياشي، منذر، الكتابة الثانية و فاتحة التعة، المركز الثقافي العربي، ط1، 1998.ل12.